
Zaznavanje agresivnih vedenj otrok in mladostnikov v šolah: analize podatkov mednarodnih raziskav

Tina Vršnik Perše, Ana Kozina in Tina Rutar Leban

Agresivnost in agresivna vedenja

Vzainteresirani strokovni in širši javnosti se pogosto pojavljajo razprave o agresivnosti oz. agresivnem vedenju v šoli. Vsako agresivno vedenje sicer odraža agresivnost, ne pomeni pa vsaka agresivnost tudi agresivnega vedenja (Anderson in Bushman, 2002). Predpostavlja se, da je ob agresivnosti kot osebnostni potezi agresivno vedenje bolj pogosto (Matthews, Deary in Whiteman, 2009).

Agresivnost oz. agresivno vedenje ima dva pola: pozitivnega v obliki asertivnosti ter negativnega v obliki škodovanja sebi in drugim (Renfrew, 1997). V analizah se bomo osredotočili na negativni pol agresivnosti oz. na agresivna vedenja, katerih namen je škodovati drugim. Na negativni pol agresivnosti se osredotoča tudi opredelitev Svetovne zdravstvene organizacije iz leta 1996 (Flannery, Vazsonyi in Waldman, 2007), ki pravi, da je agresivno vedenje namerna uporaba telesne sile ali moči, grozeče ali dejanske, usmerjene proti sebi, drugi osebi, skupini ljudi ali skupnosti, ki bodisi povzroča ali ima veliko verjetnost povzročiti poškodbe, smrt, psihološke težave, razvojne težave ali prikrajšanost. Pomanjkljivost te opredelitve je, da je zastavljena zelo široko. Pričujoča raziskava se opira na bolj specifično opredelitev, ki pravi, da je agresivno vedenje tisto vedenje, ki ima namen ali dejansko povzroči telesno ali psihološko škodo sebi ali drugemu (Barron in Richardson, 1994; Renfrew, 1997).

Agresivnost se kaže skozi različne oblike agresivnega vedenja. Najširše lahko agresivnost razdelimo na kolektivno agresivnost, agresivnost, usmerjeno nase, in agresivnost, usmerjeno na druge (Flannery idr., 2007). V prispevku se bomo na podlagi razpoložljivih podatkov usmerili samo na izražanje agresivnosti, usmerjene na druge, in sicer tako na neposredne (telesna in besedna agresiv-

nost) kot tudi na posredne oblike (izločanje iz skupine, prisila, kraje) agresivnega vedenja. Besedno agresivno vedenje se nanaša na izražanje agresivnosti s pomočjo besed, to je z žalitvami, opravljanjem, šalami na račun drugega, kričanjem, zmerjanjem in podobnim. Telesno agresivno vedenje je usmerjeno na povzročanje telesne poškodbe drugemu z udarci, prerivanjem in podobnim. Posredno agresivno vedenje povzroča psihološko, v redkih primerih tudi telesno škodo drugemu s sredstvi socialne manipulacije, pri tem pa je namen škodovati drugemu prikrit (Archer in Coyne, 2005).

Obravnavo telesnih, besednih in posredno agresivnih vedenj v šoli je skladna tudi z ugotovitvami U. Popp (2003), da se v šolskem okolju najpogosteje pojavljajo telesna, besedna in posredna agresivnost.

Spreminjanje agresivnosti in agresivnih vedenj v razvojnih obdobjih

Raziskave kažejo različne trende pri opazovanju pojava agresivnosti in agresivnih vedenj v različnih razvojnih obdobjih. Nekatere študije kažejo upad z naraščajočo starostjo (npr. Cairns, Cairns, Neckerman, Ferguson in Garipey, 1989; Hyde, 1984, ter Park in Slaby, 1983, v: Hudley, 1993), druge porast z naraščajočo starostjo (npr. Whiting in Whiting, 1975, v: Hudley, 1993) in tretje, da posamezniki v srednjem in poznem otroštvu izražajo več agresivnosti od mlajših in starejših posameznikov (npr. Huesmann, 1994). Strokovnjaki poudarjajo (npr. Huesmann, 1994), da je porast ali upad izražanja agresivnosti odvisen tudi od tipa agresivnosti, ki ga opazujemo. Neposredne oblike izražanja agresivnosti se z leti spremenijo v bolj posredne oblike (Archer in Coyne, 2005; Huesmann, 1994; Krall, 2003). V obdobju malčka in skozi večji del zgodnjega otroštva je večinoma prisotno telesno izražanje agresivnosti, kasneje z razvojem govora tudi besedno. V obdobju srednjega in poznega otroštva se agresivnost najpogosteje izraža v povezavi z medosebnimi odnosi. Pogostejše so tudi druge oblike agresivnega vedenja, kot so laganje, goljufanje in kraja (Fekonja in Kavčič, 2004). Nekatere raziskave omenjajo celo natančnejše časovne okvire. Tako na primer navajajo, da izražanje telesne agresivnosti upada od osmega do osemnajstega leta (npr. Cairns idr., 1989; Flannery idr., 2007; Romano, Tremblay, Boulerice in Swisher, 2005), izražanje besedne agresivnosti in posredne agresivnosti pa narašča od osmega do enajstega leta in potem rahlo upade do osemnajstega leta (npr. Romano idr., 2005). Med posamezniki v srednjem, poznem otroštvu in mladostništvu ni pomembnih razlik v usmerjanju izražanja agresivnosti. Vse naštetе starostne skupine jo v večji meri usmerjajo navzven.

Tudi raziskave, ki kažejo, da je agresivnost stabilna lastnost, potrjujejo, da so za različna razvojna obdobja značilne različne oblike izražanja agresivnosti in agresivnih vedenj (Carr, 1998; Ferris, 1996; Fossati, Maffei, Acqua-

rini in Ceglie, 2003; Hudley, 1993; Huesmann, 1994; Loeber in Hay, 1997; Fekonja in Kavčič, 2004; Van Lier, 2005). Raziskav, ki bi vzdolžno preverjale stabilnost agresivnosti in agresivnih vedenj v razvoju posameznika, je malo (npr. Dunedin Study, Californima Youth Authority Study, The Oregon Youth Study, The South Hollad Epidemiological Study), vse pa kažejo, da se izražanje agresivnosti in agresivnih vedenj v otroštvu povezuje z izražanjem le-tega v mladostništvu in obdobju odraslosti ali z drugimi oblikami prilagoditvenih težav (Flannery idr., 2007; Huesmann, Eron, Lefkowitz in Walder, 1984) ter tudi z učnimi dosežki (Crick, Ostrov in Werner, 2006; Schwartz, Gorman, Nakamoto in McKay, 2006).

Agresivno vedenje v šoli

Agresivno vedenje se pojavlja v vseh okoljih, zato tudi šolsko okolje ni izvzeto. Na razvoj izražanja agresivnega vedenja izmed mnogih dejavnikov vplivajo tudi dejavniki šole. Višja raven izražanja agresivnosti se povezuje z nizko povezanostjo učencev s šolo (Brookmayer, Fanti in Henrich, 2006; Kos, 1990), s prenehanjem šolanja (Poulin in Boivin, 2000; Vitaro, Brendgen Barker, 2006), z izostajanjem od pouka, s togim odnosom učiteljev do učencev (Popp, 2003) ter z negativnimi stališči do šole (Kozina, 2007; Malm in Löfgren, 2006) in učnih vsebin (Krall, 2003).

Pomembna je splošna naravnost šole do agresivnih vedenj: ali so ta strogo in dosledno sankcionirana ali ne. Na šolah, ki postavijo in ohranijo pravila vedenja, jih jasno sporočajo, vztrajno obnavljajo in nagrajujejo njihovo spoštovanje ter kaznujejo neupoštevanje, se odražajo nižje stopnje agresivnih vedenj (Malm in Löfgren, 2006). Kot problematična se je izkazala tudi pretirana storilnostna naravnost šole, ki vodi v visoka pričakovanja učiteljev, staršev in otrok ter v pogostejše izražanje agresivnega vedenja pri otrocih (Dekleva, 2000). Tudi K. Aničić s sodelavkami (2002) agresivnost in agresivna vedenja povezuje z visoko storilnostno naravnostjo šole, z visoko tekmovalnostjo, z visoko zahtevo po poslušnosti in podrejenosti ter s pomanjkanjem individualnih pristopov, rešitev in poti.

Z agresivnim vedenjem se povezujejo tudi učni dosežki otrok in mladostnikov. Otroci in mladostniki, ki pogosteje in močnejše izražajo agresivnost, imajo slabše razvite akademske sposobnosti, sposobnosti reševanja problemov (Huesmann, 1994) in so pogosteje neuspešni na akademskem področju (Dishion, 1990; Flannery idr., 2007; Krall, 2003; Fekonja in Kavčič, 2004; Masten, Morison in Pelligrini, 1985; Schwartz idr., 2006). V splošnem raziskave kažejo, da imajo otroci in mladostniki, ki izkazujejo več socialnih in prosocialnih vedenj, višje izobraževalne dosežke (Masten idr., 1995; Wentzel in Asher, 1995).

Povezave med agresivnostjo in agresivnimi vedenji ter učnimi dosežki lahko interpretiramo tudi v obratni smeri. Nekateri avtorji (npr. Popp,

2003) namreč ugotavljajo, da so pričakovanja staršev v zvezi z akademskimi dosežki njihovih otrok velikokrat zanje previsoka. Stres, ki ga otroci oz. mladostniki ob tem doživljajo, se odraža tudi v njihovem pogostejšem izražanju agresivnih vedenj v šoli (Popp, 2003). Tudi M. Tomori (2000) poroča o šolski neuspešnosti kot pomembnem dejavniku tveganja za razvoj agresivnih vedenj.

Trendi agresivnih vedenj v šolah

V širši zainteresirani javnosti je zaznati prepričanje, da se agresivna vedenja v šolah, ne glede na vrsto izražanja agresivnosti, povečujejo. Na povečanje pojavnosti agresivnih vedenj v šoli kažejo tudi analize objavljenih ugotovitev člankov, ki kažejo visok porast števila člankov o agresivnem vedenju v šoli v drugi polovici devetdesetih let (npr. Balkovec Debevec, 2003). Za to lahko najdemo dva razloga, bodisi se prej o tem ni pisalo ali pa je pojavnost agresivnih vedenj res v tolikšni meri narasla.

Raziskave kažejo, da je pogostost agresivnih vedenj v šolah in izpostavljenost agresivnemu vedenju visoka. V ZDA je skoraj tri četrtine otrok od 6. do 12. razreda priča različnim oblikam agresivnega vedenja. V skupini mladostnikov so številke podobne (Flannery idr., 2007). K. Filipčič (2004; v: Mugnaioni Lešnik, Koren, Logar in Brejc, 2008) poroča o raziskavi v 27 državah, ki je pokazala, da je bila večina trinajstletnikov vpletena v agresivno vedenje na šoli. Po podatkih Dekleve (1995; v: Mugnaioni Lešnik idr., 2008) je bilo 20 % učencev v osnovnih šolah žrtev agresivnih vedenj, po podatkih M. Pušnik (1996; v: Mugnaioni Lešnik idr., 2008) pa 21,5 % učencev in 8 % dijakov. Kljub vsemu pa raziskave kažejo, da se agresivno vedenje na šolah med letoma 1994 in 1999 ni povečalo v Nemčiji (Fuchs, 2001; v: Popp, 2003), v zadnjih petnajstih letih tudi ne v ZDA (Small in Terrick, 2001) in ne v Angliji (Rigby, 2008; v: Mugnaioni Lešnik idr., 2008). Tolan (2001) celo ugotavlja, da je v primerjavi z drugimi okolji v šolskem okolju manj agresivnih vedenj.

Zaznavanje počutja varnosti

Kaj vpliva na to, ali se otroci oz. mladostniki v šoli počutijo varne, je kompleksno vprašanje. Otroci in mladostniki se namreč s pojavom agresivnega vedenja srečujejo zelo pogosto (na televiziji, v drugih medijih, v šoli in njeni okolici), postajajo vse manj občutljivi na uporabo agresivnih vedenj in jih vse bolj sprejemajo kot socialno sprejemljive oblike vedenja (American Medical Association, 1996). V različnih raziskavah se je pokazalo, da velika večina vključenih otrok oz. mladostnikov navaja, da se v šolah počutijo varne (California Healthy Kids Survey – CHKS, 2006–2008; Price, Teljohann, Dake, Marsico in Zyla, 2002; Smith, Hill, Evans in Bandera, 1999).

Twemlow je s sodelavci (2002) ugotavljal, kateri dejavniki se povezujejo s posameznikovim občutkom lastne varnosti v različnih okoljih, in ugotovil, da na zaznavanje o tem, kako varno se mladi počutijo v šoli, v največji meri vplivajo kakovost odnosa med prvim pomembnim drugim in otrokom oz. mladostnikom, stopnja izpostavljenosti agresivnemu vedenju v družini in širši skupnosti, prisotnost zaščite odraslih oseb, pravil socialnega sistema, prisotnost drog in alkohola, poročila medijev o varnosti v širši skupnosti, pojav agresivnih vedenj v medijih, prisotnost in dostopnost varnih točk, dobri odnosi z vrstniki in prijatelji, vključevanje v altruistične dobrodelne dejavnosti ter občutek pripadnosti skupnosti. Zmanjševanje obsega pojavljanja agresivnih vedenj v šoli bi torej bil le eden od ukrepov za povečevanje varnega počutja v šoli, ki lahko prispeva k boljšemu poučevanju učiteljev in učenju učencev.

Opre delitev problema

Številni prispevki se posvečajo pojavu agresivnosti in agresivnih vedenj v šoli, sami pa smo poleg opredelitve pogostosti pojavljanja agresivnih vedenj v šoli ter spreminjanja pogostosti skozi daljše časovno obdobje poskusili opredeliti tudi zaznavanje počutja varnosti. Zanimalo nas je, ali lahko potegnemo vzporednice med pogostostjo zaznavanja agresivnih vedenj v različnih starostnih obdobjih in po spolu ter zaznavanjem počutja varnosti otrok oz. mladostnikov v šoli.

Metoda

Za opravljene sekundarne analize so bili v pričujočem prispevku uporabljeni podatki, pridobljeni v raziskavah TIMSS 1995, TIMSS 1999, TIMSS 2003, TIMSS 2007 (Mednarodna raziskava trendov znanja matematike in naravoslovja; v nadaljevanju TIMSS) ter CRISP 2006 (Mednarodna študija o otrokovih pravicah; v nadaljevanju CRISP).

Metodologija raziskave TIMSS sledi načrtu preverjanja znanja matematike in naravoslovja v razredih, kjer je večina otrok v času preverjanja znanja stara 9 let, in v razredih, kjer je večina v času preverjanja stara 13 let. V Sloveniji sta to tretji in sedmi razred osemletnega programa ali četrti in osmi razred devetletnega programa osnovne šole. Vzorčenje je bilo naključno in večstopenjsko, izbrani vzorci pa reprezentativni in ustrezno veliki, da omogočajo vse vrste analiz (Japelj Pavešič idr., 2005; Japelj Pavešič, Svetlik, Kozina, in Rožman, 2008; Japelj Pavešič, Svetlik, Rožman in Kozina, 2008). Za namene sekundarnih analiz so bile uporabljene nacionalne baze podatkov, pridobljenih iz vprašalnikov za učence (1995: $N = 5.274$; 1999: $N = 3.109$; 2003: $N = 6.704$; 2007: $N = 10.404$). V ciklih raziskav se sicer spremenljivke, ki obravnavajo agresivno vedenje v šoli, nekoliko spreminjajo in izbolj-

šujejo, vendar pa so si med seboj dovolj podobne, da jih lahko medsebojno primerjamo. Postavke merijo agresivno vedenje, ki so ga otroci zaznali v zadnjem mesecu v šoli.

Mednarodna raziskava o otrokovih pravicah CRISP (Children's Rights International Study Project) je bila v Sloveniji od leta 1991 izvedena v treh večjih zajemih podatkov. V zadnjem zajemu podatkov aprila 2006 so bila vprašanjem o otrokovih pravicah dodana še vprašanja o pojavu zaznavanja agresivnega vedenja in počutja varnosti v šolah (npr. Ali se v šoli počutiš varnega pred fizičnim nasiljem; Ali se počutiš varnega pred kakršnikoli nasiljem na poti v in iz šole ...), na katera so odgovarjali z obkrožanjem številke na štiristopenjski lestvici (od »Ne počutim se varno« do »Počutim se popolnoma varno«). Na podlagi odgovorov na ta vprašanja so bile izvedene analize, predstavljene v pričujočem prispevku. Vzorčenje je bilo naključno in večstopenjsko, izbrani vzorci pa reprezentativni ter ustrezno veliki, da omogočajo vse vrste analiz. V sekundarnih analizah smo uporabili podatke, ki so bili pridobljeni iz vprašalnikov za otroke in mladostnike ($N = 3.322$).

V skladu z raziskovalnim vprašanjem so bile uporabljene različne metode analiziranja podatkov. Da smo lahko spremljali trende zaznavanja agresivnih vedenj v šolah, smo na nivoju opisnih statistik analizirali postavke, ki se skozi leta v vprašalnikih mednarodnih raziskav pojavljajo in se nanašajo na obravnavano temo. Podatke smo obdelali s programskima paketoma SPSS 17 in IDB Analyzer 1.4.0.8. (IEA, 2005). IDB Analyzer je oblikovan posebej za obdelave podatkov mednarodnih raziskav, tj. velikih baz podatkov, za katere je značilen poseben način vzorčenja in oblikovanja dosežkov udeležencev. Odgovore učencev smo primerjali s pomočjo opisnih statistik (%) in standardnih napak (*SE*). Statistično pomembne razlike v srednjih vrednostih smo določili glede na prekrivanje intervalov zaupanja oziroma s pomočjo χ^2 preizkusov. V kolikor se intervali zaupanja, določeni z višino standardne napake (% +/- 2SE za 95 % interval zaupanja), ne prekrivajo oz. je vrednost $p < 0,05$, so razlike statistično pomembne.

Rezultati z razpravo

Zaznavanje agresivnih vedenj pri mlajših in starejših otrocih ter mladostnikih

Številne raziskave kažejo različne trende pojavljanja agresivnih vedenj pri posameznikih z enakimi značilnostmi tekom različnih starostnih obdobj. Porast oziroma upad agresivnih vedenj v času je v največji meri odvisen od tipa izražene agresivnosti, ki ga opazujemo. Iz teh dognanj izhaja razlaga, da se samo izražanje agresivnosti in pojav agresivnih vedenj tekom razvoja ne zmanjšuje, temveč se spreminjajo načini izražanja, ki je sprva osredotočeno bolj na telesno raven in kasneje na bolj besedne in posredne oblike. Prav

tako je ena od domnev, da so starejši otroci oz. mladostniki sposobni boljše-
ga uvida v doživljanje, imajo večjo sposobnost metakognicije in zato bolj re-
alno poročajo o ravni lastnega izražanja agresivnosti ter agresivnih vedenj,
ki se jim zgodijo. Pri tem ne gre zanemariti niti možnosti, da gre pri starej-
ših otrocih oz. mladostnikih pogosto tudi za izražanje socialno zaželenih
ali vsaj sprejemljivih navedb in opažanj, medtem ko je pri mlajših otrocih to
manj izrazito.

Ker raziskave v splošnem omenjajo pomembne razlike v izražanju agre-
sivnih vedenj glede na starost udeležencev, bomo trende zaznavanja agresiv-
nih vedenj skozi leta prikazali primerjalno za mlajše in starejše otroke oz.
mladostnike. V Tabeli 1 so prikazani odgovori mlajših in starejših otrok gle-
de agresivnih vedenj, ki so jih zaznali v zadnjem mesecu.

Tabela 1: Odstotki mlajših in starejših otrok (SE so v oklepajih), ki so
zaznali agresivna vedenja v šoli v različnih ciklih raziskave TIMSS.

	1995		2003		2007	
	mlajši	starejši	mlajši	starejši	mlajši	starejši
nekaj so mi ukradli	15,4 (0,8)	19,9 (0,8)	17,9 (1,0)	12,0 (0,7)	16,4 (0,8)	9,5 (0,7)
drug učenec me je poškodoval	27,3 (1,1)	19,4 (0,6)	39,5 (1,5)	26,6 (1,1)	42,6 (1,4)	32,8 (1,0)
drugi učenci so me pris- lili storiti nekaj, kar nisem hotel/-a	-	-	13,2 (1,0)	7,2 (0,5)	11,6 (0,6)	7,0 (0,5)
norčevali so se iz mene ali me zmerjali	-	-	36,5 (1,3)	26,8 (1,0)	30,8 (1,0)	23,6 (0,9)
drugi učenci me niso pu- stili, da bi sodeloval/-a pri tem, kar so počeli	-	-	23,8 (1,1)	12,4 (0,7)	23,6 (0,8)	12,7 (0,6)

Opombe: Prikazani so odstotki otrok, ki so odgovorili, da se je prejšnji me-
sec v šoli zgodilo nekaj od navedenega. Mlajši otroci v raziskavi TIMSS so
stari 9 let, starejši otroci pa 13 let. V letu 2003 je bila trditev drugačna: *Mislil
sem, da me bo drug učenec poškodoval*. V letu 1995 so starejši otroci odgovarja-
li na lestvici: 1 – nikoli; 2 – 1 do 2-krat; 3 – 2 do 4-krat; 4 – 5 ali večkrat. Sta-
tistično pomembnost razlik smo ocenili glede na prekrivanje 95 % interva-
lov zaupanja (% +/- 2SE).

Mlajši otroci so v letih 2003 in 2007 več poročali o zaznavanju telesnega
agresivnega vedenja kot leta 1995. Ker postavka, ki je ugotavljala zaznavanje
telesnega agresivnega vedenja, v letu 2003 ni bila enaka, je ne moremo vklju-
čiti v primerjave in interpretacije. V letih 1995 in 2007 se postavka, ki ugot-

vlja zaznavanje telesnega agresivnega vedenja, nanaša na dejanja, ki jih je posameznik že doživel, medtem ko se v letu 2003 nanaša na dejanja, za katera posameznik ocenjuje, da bi se mu lahko zgodila. Podatki za leti 1995 in 2007 so primerljivi in na podlagi njih vidimo porast zaznavanja telesnih agresivnih vedenj, saj mlajši otroci pomembno bolj zaznavajo telesno agresivno vedenje v letu 2007 kot v letu 1995. V zaznavanju kraj upad ali porast med leti pri mlajših otrocih ni pomemben. Postavki o zaznavanju besednega in posrednega agresivnega vedenja sta bili vključeni samo v letih 2003 in 2007. Rezultati kažejo na pomemben upad zaznavanja besednih agresivnih vedenj od leta 2003 do leta 2007. Pri zaznavanju posrednih agresivnih vedenj, zajetih v postavkah izolacije in prisile, razlike niso statistično pomembne.

Pri starejših otrocih od leta 1995 do leta 2007 vidimo pomemben porast zaznavanja telesnega agresivnega vedenja. Skladno s strokovno literaturo (npr. Flannery idr., 2007; Romano idr., 2005) so razvidne pomembne razlike v zaznavanju agresivnih vedenj med mlajšimi in starejšimi otroci. V vseh letih lahko opazimo tudi statistično pomembno manj pogosto poročanje o zaznavanju agresivnih vedenj pri starejših otrocih v primerjavi z mlajšimi, kar je skladno z rezultati nekaterih drugih raziskav (npr. California Healthy Kids Survey – CHKS, 2006–2008), ki kažejo, da se večja socialna prilagojenost starejših otrok odraža v manj pogostem pojavljanju agresivnega vedenja. Če naše rezultate primerjamo z rezultati longitudinalnih raziskav, ki spremljajo upad agresivnega vedenja od otroštva do mladostništva (Cairns idr., 1989), še posebej pri telesni agresivnosti (Cairns idr., 1989; Romano idr., 2005; Tremblay 2000), so naši rezultati skladni s temi ugotovitvami. Pri zaznavanju kraj je pri starejših otrocih od leta 1995 do 2003 razvidno pomembno zmanjšanje in še nadalje do 2007, sicer tudi zmanjšanje, vendar razlike med letoma 2003 in 2007 niso statistično pomembne. Prav tako pa je poročanje o zaznavanju kraj pri starejših otrocih v primerjavi z mlajšimi pomembno nižje v letih 2003 in 2007. V letu 1995 pa je zaznavanje pogostosti kraj pomembno višje pri starejših učencih. Pri zaznavanju posrednih agresivnih vedenj, kot sta prisila in izločanje, med letoma 2003 in 2007 ni bilo pomembnih razlik. Pri zaznavanju besednih agresivnih vedenj pri starejših otrocih razlike 2003–2007 niso pomembne.

Ne glede na to, kako pogosto navajajo, da zaznavajo agresivna vedenja, je lahko njihovo zaznavanje počutja varnosti drugačno. Podatke o občutku varnosti učencev smo pridobili iz podatkov mednarodne raziskave CRISP.

Največji delež otrok oz. mladostnikov se pred telesnim agresivnim vedenjem v šoli počuti varne pri sedemnajstih letih, najmanjši delež pa pri devetih letih. Glede doživljanja posrednega agresivnega vedenja in agresivnega vedenja na poti v šolo in iz nje se varne počuti največ trinajstletnikov in najmanj devetletnikov. Razlike med skupinami različno starih otrok in mla-

dostnikov so statistično pomembne, vsi podatki pa kažejo, da se otroci in mladostniki v veliki večini ne glede na starost in vrsto agresivnega vedenja počutijo relativno varne. Večji delež starejših otrok in mladostnikov, ki se počutijo varne, lahko pripišemo temu, da se mlajši otroci lahko ogrožene počutijo ne le od svojih vrstnikov, temveč tudi od starejših otrok ter mladostnikov in ta občutek se z leti manjša. Prav tako lahko predpostavimo, da znajo starejši otroci in mladostniki bolje presoјati, katera vedenja zmanjšujejo njihovo varnost, in s tem tudi bolje ocenjujejo svoje zaznavanje počutja varnosti.

Tabela 2: Odstotki otrok, ki se v šoli oz. na poti v/iz šole počutijo varne glede na raziskavo CRISP primerjalno po starosti.

	mlajši otroci (9 let)	starejši otroci (13 let)	mladostniki (17 let)	$\chi^2(2)$
telesno agresivno vedenje	73,3	80,5	85,5	38,01*
posredno agresivno vedenje	68,9	74,5	69,5	11,16*
agresivno vedenje na poti	66,9	82,8	79,0	50,72*

Opombe: Otroci oz. mladostniki so odgovarjali na lestvici od 0 = *ne počutim se varno* do 3 = *počutim se popolnoma varno*. Naveden je delež otrok, ki so na lestvici odgovarjali z oceno 2 – *počutim se varno* in 3 – *počutim se popolnoma varno*. Otroci so razdeljeni v starostne skupine glede na odgovore o svoji starosti: 9 let = 8–11 let; 13 let = 12–15 let; 17 let = 16 let in več. * $p < ,01$.

Zaznavanje agresivnih vedenj pri fantih in dekletih

Velika večina raziskav, ki se na ta ali oni način ukvarja z agresivnostjo, kaže na pomembne razlike med spoloma (Condon, Morales-Vives, Ferrando, Vigil-Colet, 2006; Delfos, 1996; Gomez, 1991; Zlotnik, 1993, po Delfos, 2004), zato trende zaznavanja agresivnih vedenj obravnavamo tudi primerjalno za dekleta in fante. Razlike med spoloma je poskušalo pojasniti veliko različnih pristopov, na primer biološki, sociološki in evolucijski pristop. Sodobne raziskave pripisujejo razlike v pojavljanju agresivnosti in agresivnih vedenj med spoloma predvsem različnim načinom izražanja le-te in ne toliko različni pogostosti in/ali moči izražanja pri obeh spolih. V tem okviru posamezniki moškega spola običajno izražajo bolj neposredne oblike agresivnosti, posameznice ženskega spola pa bolj posredne oblike agresivnosti (npr. Condon idr., 2006). Fantje naj bi tudi izkazovali več telesne agresivnosti, medtem ko so razlike v besedni in posredni agresivnosti med spoloma bolj nekonsistentne ter večinoma kažejo v smer več agresivnega vedenja deklet (Fuchs, 2001, po Popp, 2003; Holtappels, 1997; Tilmann, 1999; Hudley, 1993).

V Tabeli 3 so prikazani odstotki mlajših deklet in fantov v raziskavi TIMSS, ki so poročali, da so v zadnjem mesecu zaznali agresivna vedenja.

Tabela 3: Odstotki mlajših deklet in fantov (SE so v oklepajih), ki so zaznali agresivna vedenja v šoli v različnih ciklih raziskave TIMSS.

	1995		2003		2007	
	dekleta	fantje	dekleta	fantje	dekleta	fantje
nekaj so mi ukradli	12,5 (0,9)	18,2 (1,0)	14,9 (1,3)	20,7 (1,3)	12,9 (1,0)	19,9 (1,0)
drug učenec me je poškodoval	22,5 (1,2)	32,0 (1,4)	36,5 (2,0)	42,3 (1,6)	37,8 (1,6)	46,4 (1,6)
drugi učenci so me prisilili storiti nekaj, kar nisem hotel/-a	-	-	10,5 (1,1)	15,6 (1,3)	9,5 (0,8)	14,3 (0,7)
norčevali so se iz mene ali me zmerjali	-	-	35,8 (2,0)	37,2 (1,3)	26,6 (1,1)	34,9 (1,5)
drugi učenci me niso pustili, da bi sodeloval/-a pri tem, kar so počeli	-	-	22,1 (1,6)	25,3 (1,6)	21,4 (1,1)	25,9 (1,0)

Opombe: Prikazani so odstotki otrok, starih 9 let, ki so odgovorili, da se je prejšnji mesec v šoli zgodilo nekaj od navedenega. V letu 2003 je bila druga trditev *Mislil sem, da me bo drug učenec poškodoval*. Statistično pomembnost razlik smo ocenili glede na prekrivanje 95 % intervalov zaupanja (% +/- 2SE).

Fantje v primerjavi z dekleti v večji meri zaznavajo kraje v vseh obravnavanih letih. Prav tako fantje v primerjavi z dekleti v večji meri zaznavajo telesno agresivno vedenje v šolah. Razlike msed spoloma so pomembne v letih 1995 in 2007 ne pa tudi leta 2003. Fantje v primerjavi z dekleti zaznavajo tudi več posrednega agresivnega vedenja. Razlike so pomembne pri prisili, ne pa pri izolaciji. V besednemu agresivnem vedenju so razlike med spoloma v prid fantom pomembne v letu 2007, ne pa v letu 2003. Ugotavljamo, da podatki kažejo pomembne razlike med spoloma pri večini obravnavanih oblik agresivnega vedenja v skoraj vseh obravnavanih letih. Fantje več poročajo o izpostavljenosti agresivnemu vedenju, kar je skladno z nekaterimi ugotovitvami v strokovni literaturi (Condon idr., 2006; Delfos, 1996; Gomez, 1991; Zlotnik, 1993, po Delfos, 2004).

Pri opazovanju trendov zaznavanja agresivnih vedenj mlajših otrok glede na spol vidimo, da razlike med obravnavanimi leti v zaznavanju kraj niso pomembne ne pri dekletih in ne pri fantih. Tako pri dekletih kot pri fantih od leta 1995 do 2007 ugotavljamo pomemben porast zaznavanja telesnega agresivnega vedenja. Pri dekletih se kaže pomemben upad zaznavanja besednega agresivnega vedenja, medtem ko razlike pri fantih niso statistično po-

membne. Pri posrednih agresivnih vedenjih tudi ločeno po spolu ne moremo govoriti o pomembnem porastu ali upadu od 2003 do 2007.

V Tabeli 4 so prikazani odstotki starejših deklet in fantov, ki so poročali o agresivnih vedenjih, ki so jih zaznali v zadnjem mesecu.

Tabela 4: Odstotki starejših deklet in fantov (SE so v oklepajih), ki so zaznali agresivna vedenja v šoli v različnih ciklih raziskave TIMSS.

	1995		1999		2003		2007	
	dekleta	fantje	dekleta	fantje	dekleta	fantje	dekleta	fantje
nekaj so mi ukradli	16,8 (1,0)	23,3 (1,0)	18,6 (1,2)	27,9 (1,6)	8,7 (0,8)	15,3 (1,2)	6,5 (0,8)	12,6 (1,0)
drug učenec me je poškodoval	12,3 (0,7)	26,8 (1,0)	21,7 (1,2)	35,8 (1,5)	23,9 (1,4)	29,3 (1,4)	26,1 (1,2)	39,5 (1,4)
drugi učenci so me prisilili storiti nekaj, kar nisem hotel/-a	-	-	-	-	4,9 (0,6)	9,6 (0,7)	3,9 (0,5)	10,3 (0,8)
norčevali so se iz mene ali me zmerjali	-	-	-	-	26,9 (1,3)	26,6 (1,4)	20,4 (1,2)	26,8 (1,0)
drugi učenci mi niso pustili, da bi sodeloval/-a pri tem, kar so počeli	-	-	-	-	10,4 (0,9)	14,4 (1,0)	9,4 (0,8)	16,2 (1,0)

Opombe: Prikazani so odstotki otrok, starih 13 let, ki so odgovorili, da se je prejšnji mesec v šoli zgodilo nekaj od navedenega. V letu 2003 je bila trditev drugačna: *Mislil sem, da me bo drug učenec poškodoval*. V letih 1995 in 1999 so starejši otroci odgovarjali na lestvici: 1 – nikoli; 2 – 1 do 2-krat; 3 – 2 do 4-krat; 4 – 5 ali večkrat. Statistično pomembnost razlik smo ocenili glede na prekrivanje 95 % intervalov zaupanja (% +/- 2SE).

Pri starejših otrocih so na voljo tudi podatki iz raziskave TIMSS 1999, na podlagi česar je mogoče spremljati trend pri obravnavanih spremenljivkah skozi več let. Fantje v vseh obravnavanih letih pomembno več zaznavajo kraje, telesno agresivno vedenje in posredno agresivno vedenje v primerjavi z dekleti. V besednem agresivnem vedenju so razlike med spoloma pomembne v letu 2007, ne pa tudi v letu 2003. Rezultati so skladni z rezultati drugih raziskav (Condon idr., 2006; Delfos, 1996; Gomez, 1991; Zlotnik, 1993; po Delfos, 2004).

Trend zaznavanja kraj kaže prelom med letoma 1999 in 2003. Pri obeh spolih namreč razlike med letoma 1995 in 1999 niso pomembne in tudi ne med letoma 2003 in 2007, se pa zaznavanje kraj pri obeh spolih pomembno zmanjša med letoma 1999 in 2003. O pomembnem porastu zaznav telesne-

ga agresivnega vedenja pri dekletih govorimo samo med letoma 1995 in 1999 in pri fantih med letoma 1995 in 1999 ter zopet med letoma 2003 in 2007. Pri zaznavanju besednega agresivnega vedenja opazimo pomemben upad pri dekletih med letoma 2003 in 2007, ne pa tudi pri fantih. Ti podatki so podobni podatkom mlajših otrok. Prav tako podobno kot pri mlajših otrocih ne opažamo pomembnega upada ali porasta zaznavanja posrednih agresivnih vedenj. Ugotovljamo, da tudi pri starejših otrocih fantje statistično pomembno pogosteje kot dekleta poročajo o zaznavanju agresivnih vedenj, pri obeh spolih pa je trend podoben. Manj pogosto poročanje starejših deklet o pojavljanju agresivnih vedenj v primerjavi s fanti morda kaže na njihovo višjo socialno kompetentnost, vendar bi bilo za preučitev te hipoteze potrebno izvesti ločeno raziskavo, ki bi preverjala povezavo med socialno kompetentnostjo deklet in fantov ter njihovim izražanjem agresivnega vedenja.

Prav tako smo preverjali, ali se razlike med spoloma pojavljajo tudi v zaznavanju počutja varnosti. Rezultati so prikazani v Tabeli 5.

Tabela 5: Odstotki fantov in deklet v raziskavi CRISP, ki se v šoli oz. na poti v/iz nje počutijo varne.

	dekleta	fantje	$\chi^2(2)$
telesno agresivno vedenje	81,0	80,6	1,34
posredno agresivno vedenje	66,0	75,2	40,43*
agresivno vedenje na poti	74,6	81,3	21,61*

Opombe: Otroci oz. mladostniki so odgovarjali na lestvici od 0 = *ne počutim se varno* do 3 = *počutim se popolnoma varno*. Naveden je delež otrok, ki so na lestvici odgovarjali z oceno 2 – *počutim se varno* in 3 – *počutim se popolnoma varno*. ** $p < ,01$.

V zaznavanju varnosti na področju telesnega agresivnega vedenja med fanti in dekleti ni statistično pomembnih razlik. Razlike pa so statistično pomembne pri varnem počutju glede posrednega agresivnega vedenja ter glede agresivnega vedenja na poti v in iz šole, kjer se varne počuti manjši delež deklet kot fantov. To je v neskladju z rezultati analiz, ki kažejo, da fantje v veliki večini pogosteje poročajo o zaznavanju različnih vrst agresivnih vedenj (glej tabeli 3 in 4). Predvidevamo lahko, da k temu vsaj delno prispeva tudi dejstvo, da so dekleta telesno šibkejša od fantov in se zato počutijo manj varne. Za podrobnejše analize bi bila potrebna longitudinalna raziskava, ki bi bila zasnovana tako, da bi lahko pri istih otrocih oz. mladostnikih preverjali tako pojavljanje agresivnih vedenj kot tudi zaznavanje počutja varnosti.

Zaključki

V skladu s pričakovanji smo ugotovili pomembne razlike pri zaznavanju agresivnih vedenj med spoloma. Fantje v šoli statistično pomembno za-

znajajo več agresivnih vedenj kot dekleta, in to velja skoraj za vse vključene oblike agresivnega vedenja ter za vsa leta, za katera so bile opravljene analize. Pokazale so se tudi pomembne razlike med mlajšimi in starejšimi otroci. In sicer večji delež mlajših kot starejših otrok dosledno v vseh izvedbah raziskave TIMSS v Sloveniji poroča o zaznavanju agresivnih vedenj v šoli, prav tako pa se mlajši otroci glede na podatke iz raziskave CRISP 2006 v šoli počutijo manj varne kot njihovi starejši vrstniki. To lahko pripišemo različni socialni zrelosti različno starih otrok oz. mladostnikov na eni strani, na drugi strani pa je lahko eden od razlogov za statistično pomembne razlike tudi manjša občutljivost za zaznavanje agresivnih vedenj pri starejših otrocih oz. mladostnikih, saj so morda zaradi dolgotrajnega in pogostega srečevanja z agresivnimi vedenji tako v vsakdanjem življenju kot skozi medije postali manj občutljivi za zaznavanje takšnih vedenj. Ena od možnih razlag manjšega zaznavanja počutja varnosti pri mlajših otrocih v primerjavi s starejšimi je tudi njihovo večje počutje ogroženosti s strani starejših otrok ali mladostnikov, ki so praviloma telesno močnejši od mlajših.

Ne glede na te razlike med starostnimi skupinami ter skupinami fantov in deklet je mogoče slediti podobnim trendom v zaznanem agresivnem vedenju. Rezultati predstavljajo trende zaznavanja agresivnega vedenja v Sloveniji od leta 1995 do leta 2007. Ugotovili smo porast zaznavanja telesnega agresivnega vedenja od 1995 do 2007. Poročanje o zaznavanju kraj se pri starejših otrocih skozi leta pomembno zmanjšuje. Pri mlajših učencih razlike niso statistično pomembne. V splošnem ugotavljamo upad v zaznanem besednem agresivnem vedenju med mlajšimi otroci od leta 2003 do leta 2007. Pri starejših otrocih razlike niso statistično pomembne. Ločene analize po spolu so pokazale, da do tega upada prihaja predvsem zaradi pomembnega upada v zaznanih besednih agresivnih vedenjih med dekleti. Besedno agresivno vedenje, ki ga zaznavajo dekleta, se je namreč pomembno znižalo, medtem ko ostaja zaznavanje besedne agresivnosti pri fantih enako. Pri zaznavanju posrednih oblik agresivnega vedenja nismo ugotovili pomembnega upada ali porasta.

Od zgoraj navedenega bi radi še enkrat izpostavili predvsem zaznavanje telesnega agresivnega vedenja, ki je, kot kažejo naši podatki, v porastu. Predvsem je zaskrbljujoč podatek, da je v letu 2007 kar 42 odstotkov mlajših otrok in 32 odstotkov starejših otrok poročalo o zaznavanju telesnega agresivnega vedenja v zadnjem mesecu. Ne le v posameznih šolah, tudi na sistemski ravni bi bilo po našem mnenju pomembno raziskati ozadje za takšne podatke ter tako oblikovati nadaljnje smernice, in to tako za to kot tudi za druga področja pojavljanja agresivnih vedenj.

Pomembno se nam zdi tudi poudariti, da kljub opaženemu porastu zaznavanja telesnega agresivnega vedenja večina otrok in mladostnikov, vklju-

čenih v analize, poroča o varnem počutju v šoli ter njeni okolici. Seveda bi si želeli, da bi se vsi otroci in mladostniki ves čas počutili popolnoma varno, kljub temu pa poročanje o zaznavanju počutja varnosti več kot dveh tretjin udeležencev govori o tem, da kljub morebitnemu porastu agresivnega vedenja v šolskem prostoru otroci in mladostniki tega, vsaj v povprečju, osebno ne zaznavajo kot grožnje za njihovo osebno varnost. Se pa dekleta počutijo manj varna, ne glede na to, da manj poročajo o dejanskem agresivnem vedenju. Počutje varnosti je manjše tudi pri mlajših otrocih, kar je skladno s tem, da ti tudi več poročajo o vseh oblikah agresivnih vedenj, torej bi veljalo posebno pozornost nameniti tem skupinam otrok.

Glede na dobljene rezultate bi bilo v prihodnje smiselno raziskati, v kolikšni meri je porast zaznavanja telesnega agresivnega vedenja na šolah odraz vpeljevanja ničelne tolerance do telesne agresivnosti, ter natančneje izmeriti počutje varnosti otrok in mladostnikov v šoli ter njeni okolici. V tej luči bi veljalo razmisliti o smiselnosti vpeljevanja ničelne tolerance tudi za druge oblike agresivnih vedenj v šoli. Na podlagi dobljenih rezultatov ne moremo sklepati na trende pojavljanja agresivnega vedenja na splošno, saj smo v analize vključili le podatke, ki so vključeni v mednarodni raziskavi TIMSS in CRISP, ki nista oblikovani z namenom, da bi podrobneje preučevali in analizirali tovrstne vidike vzgojno-izobraževalnega sistema. Kljub vsemu pa raziskava TIMSS zaradi svoje ciklične narave ponuja grob vpogled v trende. Na ta način tudi kaže na nove potrebe po natančnejši analizi različnih oblik agresivnih vedenj v šoli ter na potrebo po obravnavanju agresivnih vedenj v luči širšega konteksta šolskega prostora ob hkratnem spodbujanju dejavnikov, ki so se izkazali kot pomembni pri zaznavanju agresivnih vedenj in počutju varnosti.

Viri in literatura

- American Medical Association (1996). *Physicians guide to media violence*, Chicago: American Medical Association.
- Anderson, C. A., Bushman, B. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology* 53, 27–51.
- Aničić, K., Lešnik Mugnainoni, D., Plaz, M., Vanček, N., Verbnik Dobnikar, T., Veselič, Š., Zabukovec Kerin, K. (2002). *Nasilje–nenasilje: Priručnik za učiteljice, učitelje, svetovalne službe in vodstva šol*, Ljubljana: i2.
- Archer, J., Coyne, S. M. (2005). An integrated review of indirect, relational, and social aggression. *Personality and Social Psychology Review* 9 (3), 212–230.
- Balkovec Debevec, M. (2003). O nasilju v šoli med preteklostjo in sodobnostjo. *Sodobna pedagogika* 45 (120), 60–79.

- Buhs, E. S., Ladd, G. W., Herald, S. L. (2006). Peer exclusion and victimization: Processes that mediate the relation between peer group rejection and children's classroom engagement and achievement? *Journal of Educational Psychology* 98 (1), 1–13.
- Baron, R. A., Richardson, D. R. (1994). *Human aggression*, New York: Plenum.
- Brookmeyer, K. A., Fantl, K. A., Heinrich, G. C. (2006). Schools, parents and youth violence: A multilevel ecological analysis. *Journal of Clinical Children and Adolescence Psychology* 35, 504–514.
- Cairns, R. B., Cairns, B. D., Neckerman, H. J., Ferguson, L. L., Garipey, J. L. (1989). Growth and aggression: 1. Childhood to early adolescence. *Developmental Psychology* 25 (2), 320–330.
- California Healthy Kids Survey (2010). California department of education. Povzeto po: <http://www.wested.org/chks> (10. 4. 2010).
- Carr, A. (1998). *The handbook of child and adolescent clinical psychology*, London: Routledge.
- Condon, L., Morales-Vives, F., Ferrando, P. J., Vigil-Colet, A. (2006). Sex differences in the full and reduced versions of the aggression questionnaire. A question of differential item functioning? *European Journal of Psychological Assessment* 22 (2), 92–97.
- Crick, N. R., Ostrov, J. M., Werner, N. E. (2006). A longitudinal study of relational aggression, physical aggression, and children's social-psychological adjustment. *Journal of Abnormal Child Psychology* 34 (2), 127–138.
- Dekleva, B. (2000). Šola, mladi, nasilje. V: Šelih, A. (ur.), *Prestopniško in odklonsko vedenje mladih – vzroki, pojavi, odzivanje*, Ljubljana: Bonex, 137–149.
- Delfos, M. F. (2004). *Children and behavioural problems – anxiety, aggression, depression and ADHD – a biopsychological model with guidelines for diagnostics and treatment*, London: Jessica Kingsley Publishers.
- Dishion, T. J. (1990). The family ecology of boys' peer relations in middle childhood. *Child Development* 61, 874–892.
- Fekonja, U., Kavčič, T. (2004). Čustven razvoj v srednjem in poznem otroštvu. V: Marjanovič Umek, L., Zupančič, M. (ur.). *Razvojna psihologija*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 428–440.
- Ferris, C. F. (1996). *Understanding aggressive behaviour in children*, New York: The New York Academy of Science.
- Flannery, D. J., Vazsonyi A. T., Waldman, I. D. (2007). *The Cambridge handbook of violent behaviour and aggression*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Fossati, A., Maffei, C., Acquarini, E., DiCeglie, A. (2003). Multi group confirmatory component and factor analyses of the Italian version of the aggression questionnaire. *European Journal of Psychological Assessment* 19 (1), 54–65.
- Hudley, C. (1993). Comparing Teacher and Peer Perception of Aggression: An Ecological Approach. *Journal of Educational Psychology* 85 (2), 377–384.
- Huesmann, L. R. (1994). *Aggressive behavior – current perspectives*, New York: Plenum press.
- Japelj Pavešič, B., Brečko B., Bezgovšek, H., Čuček, M., Krevh, A., Lipovec, A., Magajna, Z., Vidmar, M. (2005). *Slovenija v raziskavi TIMSS 2003*, Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Japelj Pavešič, B., Svetlik, K., Kozina, A., Rožman, M. (2008). *Naravoslovni dosežki Slovenije v raziskavi TIMSS 2007*, Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Japelj Pavešič, B., Svetlik, K., Rožman, M., Kozina, A. (2008). *Matematični dosežki Slovenije v raziskavi TIMSS 2007*, Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Kos, A. (1990). *Strah v šoli, strah pred šolo*, Ljubljana: Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše.
- Kozina, A. (2007). *Measurement of students' aggressive behaviour in school settings*. Prispevek predstavljen na *ECER 2007: Contested Qualities of Educational Research*. Ghent: EERA, 2007. Prispevek objavljen na <http://www.leeds.ac.uk/educol/documents/166126.htm> (12. 4. 2010).
- Krall, H. (2003). Mladina in nasilje: teoretične koncepcije in perspektive pedagoškega ravnanja. *Sodobna pedagogika* 54 (2), 10–25.
- Loeber, R., Hay, D. (1997). Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of Psychology* 48, 371–410.
- Malm, B., Löfgren, H. (2006). Teacher competence and students' conflict handling strategies. *Research in Education* 11 (1), 62–73.
- Masten, A., Morison, P., Pelligrini, D. (1985). A revised class play method of peer assessment. *Child Development* 21, 523–533.
- Mattews, G., Deary, I. J., Whiteman, M. C. (2009). *Personality traits*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mugnaioni Lešnik, D., Koren, A., Logaj, V., Brejc, M. (2008). *Nasilje v šolah: Konceptualizacija, prepoznavanje in modeli preprečevanja in obvladovanja*, Ljubljana: Šola za ravnatelje.
- Popp, U. (2003). Nasilje v šoli in koncepti njegovega preprečevanja. *Sodobna pedagogika* 54 (2), 26–41.

- Poulin, F., Boivin M. (2000). Reactive and proactive aggression: Evidence of a two-factor model. *Psychological Assessment* 12 (2), 115–122.
- Price, J. H., Telljohann, S. K., Dake, J. A., Marciso, L., Zyla, C. (2002). Urban elementary school students' perceptions of fighting behavior and concerns for personal safety. *Journal of School Health* 5, 184–191.
- Renfrew, J. W. (1997). *Aggression and its causes – A biopsychological approach*, New York: Oxford University Press.
- Romano, E., Tremblay, R. E., Boulerice, B., Swisher, R. (2005). Multilevel correlates of childhood physical aggression and pro social behaviour. *Journal of Abnormal Child Psychology* 33 (5), 565–578.
- Schwartz, D. J., Gorman A. H., Nakamoto, J., McKay, T. (2006). Popularity, social acceptance, and aggression in adolescent peer groups: links with academic performance and school attendance. *Developmental Psychology* 42 (6), 1116–1127.
- Small, M., Tetrick, K. (2001). School violence: An overview. *Juvenile Justice Bulletin* 8 (1), 3–12.
- Smith, M., Hill, G. C., Evans, B., Bandera, M. (1999). Feeling safe at school?. Povzeto po <http://www.unce.unr.edu/publications/files/cy/other/fs9994.pdf> (10. 4. 2010)
- Tolan, P. (2001). Youth violence and its prevention in the United States: An overview of current knowledge. *Injury control and safety promotion* 8 (1), 1–12.
- Tomori, M. (2000). Psihosocialni dejavniki pri mladostniškem prestopništvu. V: Šelih, A. (ur.). *Prestopniško in odklonsko vedenje mladih – vzroki, pojavi, odzivanje*, Ljubljana: Bonex, 89–111.
- Tremblay, R. E. (2000). The development of aggressive behaviour during childhood: What have we learned in the past century? *International Journal of Behavioural Development* 24 (2), 129–141.
- Twemlow, S. W., Fonagy, P., Sacco, F. C. (2002). Feeling safe in school. *Smith Studies in Social Work* 72 (2), 303–327.
- Van Lier, P. A. C., Crijnen, A. A. M. (2005). Trajectories of peer nominated aggression: risk status, predictors and outcomes. *Journal of Abnormal Child Psychology* 33 (1), 99–112.
- Vitaro, F., Brendgen, M., Barker, E. D. (2006). Subtypes of aggressive behaviours: A developmental perspective. *International Journal of Behavioural Development* 30 (1), 12–19.
- Wentzel, K. R., Asher, S. R. (1995). The academic lives of neglected, rejected, popular, and controversial children. *Child Development* 66, 754–763.